

– EN FRIGJØRENDE FORM FOR FILOSOFI

ESPEN SØBYE OM SLAVOJ ŽIŽEK

Av Helga Forus og Hege Dypedokk Johnsen

Espen Søbeye er magister i filosofi, sakprosaforfatter og litteraturanmelder. Han har i flere år jobbet i Statistisk sentralbyrå, og er engasjert av Statens institutt for rusmid-delforskning for å skrive en biografi om psykiateren Johan Scharffenberg. Søbeye har ved flere anledninger oversatt Žižek til norsk, i *Virkelighetens ørken* (2002) samt flere artikler for *Agora* og *Samtiden*. I forbindelse med utgivelsen av *Virkelighetens ørken* intervjuet han Žižek for *Samtiden* sammen med Kjartan Fløgstad. I dette intervjuet snakker han om Žižeks politiske agenda og betydning, hans bakgrunn, stil og plassering i den filosofiske tradisjonen.

Når begynte du å lese Žižek og i hvilken sammenheng fant du fram til ham?

Det husker jeg ikke helt, men det var på slutten av 90-tallet. Jeg oversatte noen artikler av ham i *Agora*, og noen i *Samtiden*, blant annet en artikkel der Žižek tok et skarpt oppgjør med Vaclav Havel. At muren falt var både bra og dårlig for venstreorienterte. Det var en fordel at den falske sosialismen forsvant, slik at høyresida ikke kunne vise til dette som «se hvordan det er», og så måtte man bruke all sin tid på å forklare at dette ikke var den virkelige sosialismen, og da kom man alltid litt bakpå. Sann sett var det bra at muren falt. Men det førte jo også til en mer uhemmet konservativ bølge som fikk støtte fra mange dissidentmiljøer i Øst-Europa. Murens fall frigjorde konservative krefter og selv om USA lenge hadde blitt kritisert av vesteuropere – dette hadde blitt litt av et ritual – var det noe helt nytt at Øst-Europa ble en eneste stor proamerikansk tribune. President Reagan ble en helt i det frigjorte Øst-Europa, og det var jo litt deprimerende – mange gråt da amerikanerne likevel ikke ville bygge et rakettskjold i Polen. Så dukker Žižek opp, en som kom fra disse jernteppelandene og sa «vi må lese Marx», og «det er viktig å være sosialist» og sånne ting. Det var jo veldig pirrende! At det kom

en fra Øst-Europa og sa at «nei, Reagan er ikke min helt», det var oppsiktsvekkende. Hvis han hadde funnet det på som reklametriks ville det vært veldig bra funnet på!

Hvordan gikk det til at du oversatte Virkelighetens ørken?

Det var nok Fløgstad som hadde ideen. Han hadde lest Žižek lenge, blant annet i *New Left Review* hvor Žižek fortsatt er fast bidragsyter. Žižeks bok *Det sublime objekt* hadde nettopp kommet på norsk, og Žižek hadde deltatt på et seminar i Island. Det var også noe fra dette seminaret som forelå på norsk før *Virkelighetens ørken* kom ut. Så vi tok kontakt med Žižek, og han lagde dette utvalget spesielt for den norske boka.

Det er skrevet om Žižek at han har et sadomasochistisk forhold til tilhørere og lesere. Man fryder seg når man leser ham – samtidig oppdager man insinuasjoner om at man er småborgerlig, rasistisk, ond og pervers. Er dette noe du kjenner deg igjen i?

Både ja og nei, han er fengende særlig på den måten at han trekker frem tilsynelatende banale og hverdagslige eksempler. Det er veldig bra av en filosof å gjøre, for på den måten inspirerer han også andre til å drive med filosofi ved å bygge på sine egne erfaringer: også ens egne erfaringer har politisk og filosofisk relevans. Det er en frigjørende form for filosofisk praksis. Samtidig er det klart at en slik filosofi står fjern fra den akademiske filosofien slik denne er definert i dag.

I hvilken grad opplever du at dine politiske standpunkt sammenfaller med Žižeks?

Det er vanskelig å svare på, for jeg vet ikke helt hva Žižek mener. Da han var i Norge sammenliknet *Morgenbladet* ham med en løpsk hageslange, han er

en løs kanon, og det er farlig å si seg enig med ham. Jeg synes for eksempel det er vanskelig å forstå hans dype fascinasjon for spillefilmene som ble laget under Hitler og Stalin, han prøver å forstå hva slags virkelighetsoppfattelse som springer ut fra disse filmene. Jeg mener at den russiske revolusjonen mislyktes, og at tiden under Stalin innebar en form for borgerlig militærdiktatur hvor det ble etablert en statskapitalisme som bare på overflaten hadde likhetstrekk med sosialismen. Men hva Žižek egentlig mener om dette. .. poenget er vel at han gjorde det legitimt å diskutere sosialisme, kapitalisme og fascisme innenfor en fagfilosofisk sammenheng. Han har skrevet veldig bra om terroren under Stalin, men han er jo veldig fascinert av ulike sider ved og forskjeller mellom diktaturene. Han trekker stadig frem at i de russiske konsentrasjonsleirene samlet fangene seg og skrev lange bursdagshilsninger til Stalin. Det er utenkelig at fangene i tyske konsentrasjonsleirer skulle gjøre det samme til Hitler. Et annet eksempel han har er at Stalin blir fremstilt som enda mer allmektig og gudelik enn det Hitler ble i Tyskland. Žižek fortolker historier om Stalin, blant annet en om at Stalin kommer til en liten landsby hvor traktoren er ødelagt. Alle har forsøkt å reparere den, men så kommer Stalin og bare skrur på en liten skrue så er traktoren i orden. Det er mange sånne absurde historier om Stalin hvor han fikser alle mulige ting. Den slags historier finnes ikke om Hitler. Det er klart at det er helt uhensiktsmessig at en diktator skal kunne gjøre alt fra å sette opp femårsplaner til å reparere en traktor, hevder Žižek. Skulle vi våge oss litt videre langs denne veien, kunne vi si at Stalin er Gud, mens Hitler bare er Jesus, Guds sønn, som ikke er riktig så allmektig som sin far. Og dette er ikke tatt helt ut av lufta; Hitler kan vanskelig forklares om ikke som en Messias sendt til Tyskland. Han forsto seg selv som en gudesendt redningsmann, og oppslutningen om Hitler spesielt i de protestantiske områdene blir ofte forklart med en Messias-lengsel. Da gir det seg selv at annen verdenskrig er oppgjør mellom far og sønn, Gud og Jesus, i Stalins og Hitlers skikkelse, ikke sant? Først slår de seg sammen i en pakt og så brytes pakten av sønnen og Gud vinner til slutt.

Du dro selv ned for å rapportere fra Balkan-krigen. I hvilken grad kan du se Žižeks analyser som knyttet til opplevelsen av krig?

Analysen hans av Balkan er jeg enig i. De som sto i den ikke-serbiske fronten skulle slått til mye raskere og mye hardere. De som i Norge har støttet den ser-

biske siden ser på žižeks analyse som bare et uttrykk for slovensk nasjonalisme, men det er ikke riktig. Jeg synes han har veldig gode analyser. Han hevder med et gigantisk forråd av virkelig overbevisende argumenter at de andre republikkene skulle ha slått til mot Serbia mye før og mye hardere, og at det ville ha gitt et mye mindre blodig resultat. At det gikk så galt skyldtes at Serbia kunne føre krig mot én og én republikk om gangen. Det er vel hovedargumentet hans.

Žižeks tekster er preget av mye sentraleuropeisk filosofi og vestlig populærkultur, men er det noe utpreget slovensk ved ham?

Det han selv sier er at de som var imot systemet og drev med filosofi i Jugoslavia, de drev med Heidegger. Da markerte man seg på den siden. Mens de som var for systemet, de drev med frankfurterskolen og nymarxisme og slikt. Så Žižek sier at han valgte seg Lacan for å komme unna de tingene der. Žižek prøvde å gjøre valg som gjorde ham fri i forhold til slike posisjoner som egentlig var låst i forhold til regimet.

Hva er fordelene og ulempene med hans humoristiske og eklektiske stil? Tror du det er mulig å si såpass kontroversielle ting på en mer hard, analytisk måte, og tror du han ville blitt tatt mer eller mindre på alvor om han skrev i en mer tradisjonell stil?

Han er essayist, så han utvikler argumentene og synspunktene sine gjennom en ledigere skrivemåte. Han er ingen kateterfilosof, det har han til felles med frankfurterfilosofene som jo heller ikke var kateterfilosofer, men filosofer for mange flere enn de som selv regner seg for filosofer. Jeg tenker for eksempel på *Tidsskrift for sosialforskning* som er den harde definisjonen av frankfurterskolen, og som kom ut fra 1932-41. Det er ikke kateterfilosofi – men heller ikke essayistisk filosofi slik som Žižek bedriver. Men det er filosofi som når ut til mange flere enn de som er filosofer, selv om det er fagfilosofi. Det er litt som Skjervheim, som fungerte som filosof for mange flere enn de som bare var fagfilosofer.

Vi har funnet ut at ingen filosofiprogrammer i Norge har Žižek på pensum. Hvorfor tror du han ikke blir studert her?

Det har med universitetsfilosofien å gjøre. I gamle dager hadde man kunnet gjøre det, fordi da skulle den enkelte student legge opp store deler av pen-

sum selv, også på grunnfag. Det ble dessuten lagt vekt på at man skal kunne filosofihistorien godt – det er jo også er nødvendig for å forstå Žižek. Når det gjelder den analytiske filosofien, i alle fall den mest formalistiske delen av den, er den ikke så interessant og opptatt av filosofihistorien. Den analytiske filosofien, som for eksempel Dagfinn Føllesdal står for, vil nok avvise Žižek med at hans filosofi er essayistiske kulturkåserier. Det er nok deler av den analytiske filosofien som er hovedproblemet her, men den utgjør jo også et hovedproblem i forhold til den klassiske filosofien. I den forbindelse er det verdt å merke seg at nettopp rendyrkingen av den analytiske filosofien har redusert den kritiske motstanden filosofien kunne ha ytt mot mye subjektivism og vilkårlig syensing, som har blitt møtt med for lite motstand. Men her kan den analytiske filosofien takke seg selv; å neglisjere grundig filosofihistorisk skoleing av studentene er å frata filosofien en viktig forutsetning for at den skal fungere kritisk.

Bli han studert innenfor filosofifaget i andre land?

Det vet jeg ikke noe bestemt om, men i 2006 var jeg på en konferanse i Oxford som The British Society for Phenomenology arrangerte: «The Writings of Slavoj Žižek». Det var bare 44 stykker der – inkludert Žižek, og han var veldig ivrig hele tiden. Men det var så få der, nå er jo ikke fenomenologi en dominerende retning i England, men mitt inntrykk er vel at fagfilosofene ikke er så veldig interessert i ham. I den anglosaksiske verden er det den analytiske filosofien som er dominerende, mens det er litt annerledes i Tyskland, men dette kjenner jeg ikke så godt til. Žižek er ikke en akademisk kateterfilosof.

Žižek snakker om «venstresidas svik». Kan du kort forklare hva dette sviket består i?

Jeg vet ikke helt hva Žižek mener, men det er jo nesten ikke noen venstreside å snakke om i Europa. Grunnen til det er at opposisjonen veldig fort og veldig lett blir inkludert i systemet. Venstreopposisjon er blitt en måte å fornye systemet på, den blir dratt inn i fornyelsen av staten og universitetene og så videre, og det er en form for svik, selvfølgelig.

Har Žižek hatt noen konkret politisk betydning? Finnes det noen sentrale politiske aktører som lytter til ham?

Ja, jeg tror det. Men det er klart at sammenlignet med 70-tallet, hvor man hadde forestillinger om å få til grunnleggende endringer og forbedringer i

samfunnet, så er det jo veldig få som snakker om dette i dag. Dette snakker jo ikke Žižek om heller.

Når Žižek var i Oslo i høst åpnet han med å gratulere oss med valget og en sosialdemokratisk regjering, og mente det var et viktig valg. Samtidig sier han at sosialdemokratiets kapitalisme med et menneskelig ansikt ikke er noen løsning. Hvis veien å gå ikke er å kjempe for sosialdemokratiet og å flytte det lengre til venstre, skal vi da ikke kjempe for å flytte sosialdemokratiet til venstre?

Det som var viktig ved det siste stortingsvalget var at Frp ikke kom i regjeringsposisjon, og at sannsynligvis var det ved dette valget de hadde muligheten til det. Nå må de ha enda fire år i opposisjon, og de har ikke register nok til å kunne klare det. Og det virker jo nå som Høyre er i ferd med å manne seg opp til å utfordre Frp ordentlig. Det er klart at det er viktig. Så det er innenfor en defensiv sammenheng, at man forsvarer det lille man har mot noe som er verre, men det var jo faktisk viktig. For hvis Frp hadde fått ved valget det de hadde på de høyeste meningsmålingene hadde det vært ganske ille.

Det er vanskelig både å finne positive og negative retningslinjer hos Žižek. Han påpeker at det ikke fører noe med seg å for eksempel gi penger til bistand eller kjøpe rettferdig kaffe, men man kan vel gjerne gjøre det, om man absolutt vil, all den tid man ikke tror det kan nytte. Hva kan man gjøre for å gjøre en forskjell?

Han gjør narr av er alle de alternativgreiene, som bare er systemkonserverende. Dette er jeg helt enig med ham i: Man skal gå på de mest harry kjøpesentrene og gjøre det alminnelige folk gjør, og ikke prøve å være annerledes ved å konsumere alternativt. Han er veldig kynisk, humoren hans er en måte å forsvare seg mot denne kynismens mørke underside.

«Nå må vi begynne å tenke,» sier han og andre venstreorienterte teoretikere for tiden. Hvorfor skal vi begynne å tenke akkurat nå? Hvorfor har man ikke begynt å tenke før?

Det har skjedd store endringer i kapitalismen i Europa fra 70-tallet til nå. Man har fått globaliseringen, som har skapt enorm rikdom i Europa. Det er en helt annen situasjon nå, det er faktisk det. På slutten av 70-tallet var det en stor arbeiderklasse i Oslo, det var ikke noe Aker Brygge og det var ikke noe opera; det var Nydalen mekaniske verksted og Aker verksted, og det gikk arbeidere gjennom byen

hver dag. Det var ikke folk på vei til operaen; det var arbeidere som gikk hjem klokka fire. Verden var annerledes. Det var kraftig politisk overvåkning. Alt var mye mer knipent. Dette skriver Žižek om også: Det som er igjen, hevder han, av organisert arbeiderklasse i Vest-Europa nå er sånne små grupper. Heismontører, typografer og oljearbeidere som tjener mellom 600 000 og 900 000. Det er små og sterke fagforeninger som er eksperter på unionisme. Det er vel og bra, men samtidig har vi fått en stor uorganisert arbeiderklasse, de som vasker, som ikke er organisert. De tør ikke streike, men lever mer eller mindre på nåde og er dårlig betalt. Mens på slutten av 70-tallet så hadde man enda en ganske stor organisert arbeiderklasse. Poenget er at det er en helt annen situasjon, hvor man ikke har en arbeiderklasse, men mange grupper som ikke har noe med hverandre å gjøre som tilhører arbeiderklassen. I tillegg er arbeiderklassen i Norge mye mindre nå enn det den var den gangen, fordi produksjonen er flyttet til lavkostnadsland, særlig til Kina.

Mener du å si at teoriene til Marx ikke fungerer lenger på grunn av at situasjonen for arbeiderklassen har forandret seg?

Jo da, de fungerer, det er nettopp fordi de fungerer at, hva skal vi si, historiens subjekt mer eller mindre har forlatt våre breddegrader og dratt et annet sted. Man må jo foreta en klasseanalyse, og ut fra en klasseanalyse er Norge helt annerledes i dag enn på slutten av 70-tallet. Den politisk korrekte venstresosialismen henvender seg bare til sånne som oss, det er Žižek opptatt av og det er derfor han raljerer med alt som smaker av politisk korrekthet.

Mener du det finnes en kontrast mellom Žižeks vekt på den irrasjonelle driften og underliggende beveggrunnene for kapitalismens organisering og Webers vektlegging av den instrumentelle rasjonalismens jernbur, eller kan dette heller forstås som gjensidig utfyllende analyser?

Det vet jeg egentlig ikke, men Žižek skriver et sted at det er et spørsmål om hvorvidt sosialismen er mulig, for hva skal erstatte den veldige energien i kapitalismen? Hvordan skal den fornyende kraften kunne overføres til en sosialistisk økonomi? Da tenker han seg vel at den energien kommer fra konkurransen, at den har noe med fallende profittrente å gjøre. I gamle dager trodde man at menneskets evne til å skape og yte ville bli større innenfor et mer humant samfunn. I og med at Žižek stiller opp dette som et *problem*, tyder det på at han ikke tror

på noen snill versjon av sosialismen. I tillegg er det vel noe irrasjonalitet ute og går. Lacans lille a, er det ikke det?

I forhold til Žižek og opplysningsprosjektet, mener du at han står for et anti-opplysningsprosjekt eller et pro-opplysningsprosjekt?

Opplysningsfilosof går det ikke an å kalle ham, jeg mener absolutt at han er på den siden, men han har lært litt av Nietzsche også, ikke sant?

Til slutt, tror du han blir stående i den filosofiske tradisjonen?

Han er ikke *bare* en filosofisk entertainer, men han er helt klart det også. Det er utrolig å høre på hans foredrag. Bak et slikt spørsmål ligger det også en forutsetning om at det er en kvalitet å bli husket, men det kan jo også hende at det ligger en kvalitet i det å virke så sterkt i *sin* tid, for så å bli borte med den tiden. For tiden går jo inn i historien. Når han preger samtiden og den filosofiske diskusjonen i mange land – og det gjør han jo nå – vil jo det også være et varig spor. Det som er litt problematisk er at han har skrevet veldig gode enkeltartikler, men det er jo ofte hele verk som bevarer for ettertiden. Og der er Žižek slik at han på en måte driver i det ene verket hele tiden. Sånn er også foredragene hans. Det foredraget han holdt i høst i Museet for samtidskunst, har jeg hørt *så* mange ganger før! Det er litt som er nytt, men enkelte av tingene der har jeg hørt veldig mange ganger. Det er også sånn når man snakker med ham, da lever han inne i en tekst, og så tar han ut litt av den i en samtale, eller et foredrag, og også når han skriver. Man kan si at han er koblet på et stort tekstunivers som han selv er et lite appendiks på, eller en liten tappekran. Når han treffer folk så åpnes kranen, og det virker ikke som at han har helt herredømme over det som kommer her selv, slik er han et filosofisk medium. Vi intervjuet ham i *Samtiden* en gang, og da husker jeg at vi var engstelige for om vi hadde nok spørsmål. Det hadde vi ikke trengt å være, vi rakk ikke å stille noen spørsmål for han er inne i dette tekstuniverset hele tiden – det er utrolig fascinerende. Verkene hans tilhører samme levende organisme på en måte, som blir borte med ham, og det er jo det som er det store verket, og det er endelig! Slik sett er han vår tids Sokrates, han er det på en måte som gjør det umulig for en ny Platon å dukke opp.